

Nkomiso wa bulo ra Gavhunara eka nhlengelletano ya ntolovelo ya mani na mani ya van'waminkavelo

Manghenelo

Bangi ya Reserve ya Afrika Dzonga na kambe yi hlangane na mintlhontlho eka lembe leri hundzeke. Hambiswi ri tano ndza tsaka ku vula leswaku tani hi minkarhi leyi nga hundza, bangi yi swi kotile ku yima hi milenge. Hambiswi ku nga va ni ku tikeriwa eku lawuleni inflexini hi mhaka ya swihlamariso leswi humaka ematikweni ya le handle leswi khumbeke ikhonomi, magoza ya tekiwile ku enhlisa inflexini ku fika eka swiyimo leswi a swi langutiwile. Nkarhi wo tiyisisa xiyenge xa tibangi wu tirhiwe kahle ku vona leswaku ku va na ntshamiseko lowu yaka emahlweni wa timali ta laha kaya. Ku langutiwe ngopfu tindlela ta vulawuri bya tibangi leswaku ku yiwa emahlweni na ku sirhelela timali ta vaveki na ku vona leswaku magoza ya nhlayiso wa timali ya famba kahle. Tindlela ta vulawuri lebyinene ti yile emahlweni ti antswisiwa na swona nhluvuko lowu vonakalaka wu fikeleriwe eka ku hundzuluxiwa ka xivumbeko xa vatirhi va Bangi ya Reserve xi yimela ku hambana ka vanhu va tiko leri.

Minhluvuko leyi yi nga ha ku va kona ya ikhonomi

Ikhonomi ya Afrika Dzonga yi tirhe kahle loko ku langutiwa ku hundzuka ka xihatla loko nga kona etipolitikini na ikhonomi ya matiko ya misava. Nkambisiso lowu enteke wa nhluvuko lowu nga ha ku va kona eka ikhonomi ya Afrika Dzonga wu le ka xiviko xa lembe hi lembe xa ikhonomi xa bangi ya Reserve lexi tivisiweke mixo wa namuntlha. Eka bulu ra mina, ndzi lava ku komba swinene-nene ntsena minhluvuko leyi landzelaka:

Afrika Dzonga tani hi matiko yan'wana lawa ya hluvukaka eka timakete ta ikhonomi, ri khumbekile swinene hi vuhlaseri bya vutherorisi lebyi nga va kona eAmerika hi nhweti ya Ndzati lembe ra 2001, ku kanakana loku ngenisiweke etipolitikini xikan'we na le ka mabindzu, minxavo ya le henhla leyi yaka emahlweni ya oyili ni kuya ehansi ka matimba ya mingingiriko ya ikhonomi ya misava. Hinkwaswo leswi swi vange ku tsekatsaka lokukulu ka nkoka wa le handle wa rhandhi laha Afrika Dzonga. Endzhaku ka loko ku ve na ntshamiseko wa nkoka wa rhandhi eka ntsevu wa tinhweti to sungula ta lembe ra 2001, xiyimo xa ncicano xi hungutekile hi kwalomu ka 34 wa tiphesente eka xiphemu xa vumbirhi xa lembe.

Leswi vangeke ku hunguteka ka nkoka wa rhandhi swi katsa ku tsana ka ntirho wo xavisela matiko ya le handle nhundzu ya laha tikweni, ku tlakuka hi matimba ko xava nhundzu ya matiko ya le handle no avelana ka tihakelo na vanhu lava nga riki va tiko leri. Ku kayivela loko nga va kona eka akhawunti yo ringanisa tihakelo swi nyanyise ku huma ka timali laha etikweni. Ku huma ka mali swi sukele eka khombo leri nga vaka kona eku vekiseni eka ikhonomi ya timakete leti ta ha kulaka, swiphiso leswi nga va kona e Argentina na le Brazil endzhakunyana, ku pfumaleka ka ntshamiseko eZimbabwe ni ku langutela loko nga riki ka ntiyiso ka ku olovisiwa ka vuxaka byin'wana bya vulawuri bya ncincano eAfrika Dzonga. Xikan'we-kan'we vavekisi va matiko va sungule ku teka nkoka wa le handle wa rhandhi wu ri lowu kongomaka tlhelo rin'we, vaxavisi va nhundzu ku ya ehandle va hlwerise

ku tisa timali ta le handle kasi vatundzi va nhundzu ya le handle va hundzuluxe nseketelo wa le handle wa timali va tirhisa swipfuno swa mali ya laha kaya. Hi marito man'wana, leswi swi vange ku langutela ku tsana ka nkoka wa rhandhi.

Endzhaku ka loko vafambisi va tsundzuxe timakete hi ta phuphu ya ikhonomi leyinene eAfrika Dzonga eka nhlamuselo leyi nga va kona hi siku ra 20 N'wendzamhala 2001, swi ve erivaleni leswaku nkoka wa ncicano wa rhandhi wu angule ku tlula mpimo, leswi swi hundzule ku langutela loku a kuri kona ko tsana ka nkoka wa rhandhi. Akhawunti yo ringanisa tihakelo ya laha Afrika Dzonga yi fike eka timali to tlurisa, leswi swi vangiwe hi ku ya ehansi ka nkavelano wa mahakelelo ya matiko ya misava ni ku engeteleka ka ntirho wo xavisa nhundzu eka matiko ya le handle. Leswi swi tlhelerise nkoka wa ncicano wa rhandhi hi siku ra 31 Mawuwani 2002 ku ya fika ehansi ka xiyimo xa yona xa le masungulweni ya 2001.

Ku kula ka ikhonomi ya Afrika Dzonga swi kombe ku tiya loko ku langutiwa ku ya ehansi no nonoka ka ikhonomi ya misava hi nkarhi wolowu. Hambiswi ku nga va na ku ya ehansi ka ku kula ka vanakolurhi vo hlaya va mabindzu, rivilo ra ku kula ka swimakiwa swa xikaya swi ye ehansi ntsena ku suka eka 3,4 wa tiphesente hi 2000 ku ya fika eka 2,2 wa tiphesente hi 2001 na hi 2,3 wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2002. Ku kula lokunene ka swimakiwa hi ku angharhela swi tshikelele swiyimo swa ikhonomi ya misava leswi nga vangiwe hi ku ya emahlweni ka swikoxo leswi tiyeke swa nhundzu na mintirho laha kaya. Endzhaku ko enhla hi 2001, ntalo wa nhundzu leyi yisiwaka ehandle na wona wu engetelekile eka hafu yo sungula ya 2002.

Tani hi laha swi nga languteriwaka ha kona eka swikoxo leswi tiyeke swo hetelela swa nhundzu na mintirho ya

laaha kaya, migingiriko yo hlayisa ya ikhonomi ya Afrika Dzonga yi kale ya hari ehansi. Eka ntlhanu wa malembe lawa ya nga hundza, nhlayiso loko wu pimanisiwa na swimakiwa swa laha kaya wu ye emahlweni ni ku ya ehansi na le henhla exikarhi ka 15 na 16 wa tiphesente, leswi swi nga ehansi swinene eka migingiriko ya ku kula ka timali leswi laviwaka hi tiko eku simekeni mintirho leyi eneleke.

Migingiriko ya ku kulanyana laha Afrika Dzonga a yi fambelana na ku chivirika ka vatirhi eku humeseni swimakiwa. Ku humesa swimakiwa hi mutirhi eka swiyenge leswi nga riki swa vurimi swi engetelekile hi phesente yin'we ntsena hi lembe enkarhini wa ku suka 1985 ku fika 1995, kambe swi engetelekile ku ya fika eka nhlayo-xikarhi ya mune na hafu wa tiphesente ku suka hi 1995 ku fika eka hafu yo sungula ya 2002. Mbuyelo wa le henhla wa migingiriko ya vatirhi eka swimakiwa swi vangiwe hi ku engeteleka ka swimakiwa ni ku hunguteka ka mintirho ya ximfumu. Kwalomu ka miliyoni wa swivandla swa mintirho swi lahlekile hi mpfhuka ka maninginingi ya xiyimo xa le henhla xa mintirho hi lembe ra 1989. Ku pfumaleka ka mintirho ka ha ya emahlweni ni ku va swiphiko leswikulu swa ikhonomi ya tiko.

Milawu ya mafambiselo ya timali

Endzhaku ko landzelela xiyimo xo holanyana xa timali hi lembe ra 2000 ni le ka xiphemu xo sungula xa lembe ra 2001, Bangi ya Reserve yi olovise milawu ya matirhele ya timali exikarhi ka lembe ra 2001. Nxavo lowu tibangi ti lombiwaka mali ha wona wu hungutiwile hi 100 wa minkutlunya hi siku ra 15 Khotavuxika 2001 na hi 50 wa minkutlunya yin'wana hi siku ra 20 Ndzati 2001. Xiboho lexi xi amukeriwile tani hi leswi swiyimo swa laha kaya a swi tshembhisa swinene eku lawuleni inflexini. A ku nga ri na swikombiso swa swivangelo leswi

tisiweke hi ku tsana ka xiyimo xa mali leswi a swi ta lemukiwa.

Hi ntiyiso wa kona ku langutela ka inflexini ku yile ehansi, swikoxo swa vatrhi hi ndzhawu swi engetelekanyana kasi ku engeteleka ka mphakelo wa mali swi nonoka. Ematikweni ya misava, nxavo wa oyili wu yile ehansi, migingiriko ya ikhonomi ya misava yi sungule ku ya ehansi kasi mintswalo yi hungutiwile swinene. Rivilo ra ku kula ka CPIX ra 12 wa tinhweti ri hundzuluxiwile ri ya ehansi ku fika eka 5,8 wa tiphesente hi nhweti ya Ndzati 2001.

Hambi swi ri tano, swilo swimbirhi swa nkoka swi endle leswaku Bangi ya Reserve yi kambisisa na kambe malawulelo ya timali. Xo sungula, swikongomelo leswi a swi vekiwele swa inflexini eka malembe manharhu endzhaku ka 2002 swi tivisiwile hi holobye wa timali. Swikongomelo swa 2003 a swi hundzuluxiwanga eku kambisisiweni ka lembe hi lembe ka rivilo ra nhlayo-xikarhi ra ku engeteriwa ka CPIX ka le xikarhi ka 3 na 6 wa tiphesente, kambe mpimo wa kona wu yisiwile ehansi ku ya eka nhlayo xikarhi ya 3 ku fika eka 5 wa tiphesente eka malembe mambirhi lawa ya taka.

Xa vumbirhi, nkoka wa le handle wa rhandi wu sungule ku ya ehansi swinene hi Ndzati. Hi ndlela leyi, ntshikelelo wa inflexini wu sungule ku engeteleka eka kotara yo hetelela ya 2001. Minxavo ya swakudya ekusunguleni hi yona a yi vanga ku engeteleka ka inflexini. Endzhaku ku engeteleka ka minxavo ya vatrhi swi ve swi anama swinene. Loko nxavo wa rhandi lowu yaka ehansi wu susumeta minxavo ya swakudya yi ya ehenhla, rivilo ra 12 wa tinhweti ra ku engeteleka eka CPIX ri sungule ku ya ehenhla ku suka eka xiyimo xa nkoka xa le hansi ka 6 wa tiphesente hi Ndzati 2001 ku ya eka 9,9 wa tiphesente hi Mawuwani 2002.

Ku angula ko sungula ka Bangi ehenhleni ka ntshikelelo lowu yaka emahlweni ka inflexini ku ve ku rhamba nhlengeletano ya xihatla ya Monetary Policy Committee ekusunguleni ka nhweti ya Sunguti 2002. Hambi leswi swivangelo swa ku wa ka nkoka wa rhandi eka inflexini a swi nga ri rivaleni kahle hi nkarhi wolowo, swilo swo hlayanyana swi kombe leswaku swi nga va na nkoka ku teka magoza yo tika yo lawula xiyimo xa timali. Swilo leswi swi katsa ku cinca mafambelo yo ya ehansi ka minxavo ya oyili, swikombiso swa leswaku ku langutela ka le henhla ka inflexini swi le ku tiyisisiweni, swikoxo swa le henhla swa miholo, ku engeteleka ka xihatla ka swikoxo swa mutirhi hi ndzhawu ni ku engetelaka ka le henhla ka mphakelo wa mali na ku engeteriwa ka swikweleti swa tibangi. Hi ko kwalaho ka leswi, Komiti ya mafambiselo ya timali yi bohe ku tlakusa nxavo lowu tibangi ti lombiwaka mali ha wona ku fika eka 100 wa minkutlunya.

Mafambiselo ya mali ya tiyisisiwele ku ya emahlweni etinhlengeletanini ta komiti ya mafambisele ya timali hi tinhweti ta Nyenyankulu na Khotavuxika. Eka matlhelo lawa hinkwawo, nxavo lowu tibangi ti lombiwaka mali ha yona wu tlakusiwe hi 100 wa minkutlunya, leswi swi fikiseke xiyimo xa kona eka 12,5 wa tiphesente hi siku ra 14 Khotavuxika 2002. Loko ku ya fika nhweti ya Nyenyankulu a swi ri erivaleni leswaku ku langutela ka inflexini a swi kavanyetiwele swinene hi ku ya ehansi ka rhandi. Hi hala tlhelo, a ku ri na ku vilelanyana hi rivilo ra ku kula loku yaka emahlweni ka tinhlayo – xikarhi ta mphakelo wa mali na ku engeteriwa ka swikweleti swa bangi, xiyimo xa mahakelele ya timali leti kolotiwaka na ntolovelolo lowu yaka ehenhla wa swikoxo swa vatrhi. Loko ku ya fika Khotavuxika, a swi tikomba leswaku ku

ya ehenhla ka inflexini na ku langutela ka inflexini se a swi teke xivumbeko na swona ku engeteleka ka swikoxo swa vatirhi na minhluvuko eka mphakelo wa mali a swi ti komba swi nga tsakisi.

Ku langutela ka Bangi eka xiyimo lexi xo tika xa mafimbiselo ya timali ni loko swihlamariso swo ka swi nga vi kona, swikongomelo swa inflexini swa 2003 swi nga fikeleriwa. Hambi swi ri tani, nhlayo-xikarhi ya lembe hi lembe ya ku engeteleka ka CPIX yi nga tshinelela swikongomelo swa le henhla leswi vekiweke, kasi khombo i ku yi nga tshama yi ri ehenhla. Hikokwalaho ka leswi, swi tikomba onge mafambiselo ya mali a ma nge olovisiwi sweswi.

Hambi leswi xiyimo lexi nga kona xa malawulele ya timali xi nga tekiwaka xi nga ri kahle sweswi na le ka xiyimo xa mintirho, mavonele lawa ya fanele ya fananisiwa na swiyimo swin'wana swa mintswalo ya le henhla eka vumundzuku loko inflexini yi nga lawuriwi. Ku ya emahlweni, ku hungutiwa ka swibalo leswi tivisiweke eka mpimanyeto lowu nga hundza swi fanele swi vuyerisa vatirhisi kasi ku ya ehansi ka nkoka wa rhandi ehandle swi fanele swi hlanganyeta vumaki ngopfu eka nhundzu leyi rhumeriwaka ehandle.

Tirhele ra xiyimo xa ncicano

Nkoka wa rhandi wu khumbekile swinene hi leswi humelelaka etimakete leti tumbulukaka. Hikokwalaho ka leswi, Bangi ya Reserve yi seketela swinene tirhele ra mfumu ra ku milawu leyi nga kona ya vulawuri bya ncicano yi olovisiwa hi switsanana-tsanana.

Hambi leswi rivilo ra ncincano wa rhandhi wu lawulaka ngopfu hi swivangelo swa mphakelo na swikoxo eka timakete ta ncincano na matiko ya le handle, i xikongomelonkulu xa Bangi leswaku yi pfala hakatsongo-tsongo swivandla leswi xavisiweke swa masalela ya matiko ya le handle. Vukona

bya xivandla lexi swi tekiwa tani hi xitsanisinkulu xa rhandi naswona swi ve na xivangelo xo biha swinene eka nkoka wa mali. Hambi swi ri tano, loko ku hungutiwa xivandla xa masalela ya mali ya le handle swo endliwa hi ku hatlisa, swi nga vanga ku tsana ka rhandi. Kutani Bangi hi siku ra 14 Nhlangula 2001 eka nhlamuselo yi tivise leswaku yi ta hunguta xiyimo lexi mali leyi humaka eka vulombi bya vuhlaluko na le ka mintirho yin'wana eka mfumu. Hi ku landzela xikongomelo lexi, Bangi yi hungute masalela ya vuvekisi bya le handle ku fika eka US\$1,8 wa mabiliyoni emahelweni Mawuwani 2002. Naswona xiyimo lexi a xi fanelangi xi tekiwa tani hi lexi xi nga tisaka khombo.

Ntshamiseko wa timali

Swilo leswi humeleleke ematikweni yan'wana ya misava swi ve na nhlohotelo eka ntshamiseko wa timali wa laha kaya elembe ni leru hundzeke. Vuhlaseri bya vutherorisi eAmerika hi siku ra 11 Ndzati 2001 byi kombe khombo leru nga vaka kona eka tirhele ra timali emisaveni hinkwayo na hi ntirho lowu nga endliwaka hi tibangi ta le xikarhi loko swilo swi yime hi ndlela leyi. Ku engeteleka ka ku fambelana exikarhi ka minhlangano ya timali na swona swi engetela khombo leru nga va ka kona. Laha hi languta ngopfu eka mfambelano lowu nga kona eka mabindzu na timali leswi vekeke Afrika Dzonga eka xiyimo xo tika ngopfu hi leswi humelelaka eZimbabwe. Bangi ya Reserve yi veka tihlo eka ku humeseriwa erivaleni ka tirhele ra tibangi ni ku va na vukheta swinene eka Zimbabwe. Leswi swi kongomisiwe ku hunguta khombo leru nga va ka kona eka ntshamiseko wa tirhele ra timali ta tiko ra hina.

Xiyenge xa tibangi xa Afrika Dzonga xi ve na ntirho wo katsakanya leswi vangiweke hi ku nonohweriwa loku nga va kona eka tibangi tin'wana letintsongo eka lembe leru hundzeke. Magoza lawa ya

ve tikisiwa ngopfu loko ku tivisiwe leswaku Bangi ya Saambou, ku nga bangi ya vunkombo hi ku kula laha Afrika Dzonga yi ta vekiwa ehansi ka vulawuri bya le handle ku suka hi siku ra 9 Nyenyenyani 2002. Hi mhaka leyi, ku ve ni ku humesiwa ka timali hi vunyingi ku suka eka tibangi tin'wana letintsongo ni le ka BoE Bank Limited. Leswi swi endle leswaku Bangi ya Reserve yi teka magoza yo papalata ni ku rhangela eku lulamiseni swiphiko leswi swi fikiseke ni le ka ntwanano exikarhi ka swiyenge swa mfumu ni leswi nga riki swa mfumu mayelana na ku lawula von'okisi hi ku rhendzelekisa mali ni mafambisele lamanene ya ku huma eka bangi ya Saambou eka xiyenge xa tibangi. Migingiriko ya Bangi ya Samboou na BoE yi hlanganisiwile na migingiriko ya tibangi ta mune letikulu ta laha tikweni. Swiphiko swa n'okiso swi endle leswaku tibangi tin'wana letintsongo ti sindziseka ku herisa vutsarisi bya tona bya vubangi kasi ti ya emahlweni ni vufambisi byintsongo bya swiyenge swin'wana. Tibangi tin'wana letintsongo ti le ku pfapfarhuteni hi vuntshwa vun'winyi bya tona laha kun'wana ku hungutiwa xiyimo xa timali.

Handle ka leswi hinkwaswo, tirhele ra tibangi ta Afrika Dzonga ra ha tshamisekile. Tibangi ta laha kaya ti lawuriwa kahle ti tlhela ti va na tindlela letinene to papalata khombo leri nga vangiwaka hi vulawuri byo biha na mafambisele ya tikhamphani lamanene. Tibangi leti ti na mali yo ringana laha leyi vekiweke ku papalata makhombo yi nga va kwalomu ka 12,1 wa tiphesente emahlweni ya Khotavuxika 2002. N'okiso wa xiyenge xa tibangi wa enetisa swinene. Swikweleti leswi nga hakeriweke swi fike eka R26 wa mabilyoni hi Khotavuxika 2002. Leswi swi yimela tiphesente tinharhu ta swikweleti hinkwaswo na mali leyi hakeleriweke emahlweni. Milawu leyi tirhisiweke eka swikweleti leswi nga hakeriwiki a yi fambelana na swipimelo leswi nga kona ematikweni ya misava.

Vulawuri byin'we

Swiphiko leswi xiyenge xa vubangi xi hlanganeke na swona eku sunguleni ka lembe leri swi kombe kahle leswaku ndzawulo yo veka tihlo eka tibangi eAfrika Dzonga yi fanele yi tshama yiri xiphemu xa mintirho ya Bangi ya Reserve. Hambu leswi, mbuyelo wo kambisisa ntirho wa vulawuri bya khombo eka mihlangano ya swatimali wu nga lowu navetisaka eka matiko lawa hluvukeke, ntokoto eAfrika Dzonga wu komba leswaku ku veka tihlo eka tibangi swi fambisana swinene na mintirho yin'wana ya Bangi ya Reserve.

Swiphiko swa n'okiso leswi swi humelelaka eka tibangi tin'wana letintsongo, nakambe swi ve vumbhoni byo kombeta leswaku ku teka swiboho swo lulamisanyana eka swirilo swa vubangi swi ta tshama swi tiseketele hi ntirhisano wo hlawuleka exikarhi ka vatsarisi va tibangi na kwalomu ka tindzawulo tin'wana ta mune ebangini. Ku vumbiwa ka milawu, ku teka swiboho, ntirhisano na ku nghenelela ko tala loku endliweke hi xihatla loku a ku fanerile, a swi ri leswi nga tshembhisiki eka swiyimo laha ku veka tihlo eka tibangi a swi nga ri xiphemu xa mintirho ya bangi yale xikarhi.

Ntirho wo veka tihlo eka tibangi endzeni ka Bangi ya Reserve swi vange swiphiko swo tala no hlangahlangana, ku hundzisele vutihlamuleri lebyi eka vuyimeri byin'yana a swi twala swi ri leswinene. Hambu swi ri tano, vuswikoti byo veka tihlo etibangini lebyinene i swa nkoka eka minxavo na ntshamiseko wa timali. Enzhaku ka loko ku langutisisiwele hi vukheta mhaka leyi, ndzi na ku tshembha ka leswaku swi le ka ntsakelo wa ikhonomi ya Afrika Dzonga leswaku ndzawulo yo veka tihlo eka tibangi yi tshama ya ha ri ebangini ya Reserve. Nakambe, ndzi swi lemukile leswaku ntirhisano lowunene wu fanele ku va kona exikarhi ka valawurinkulu vo

hambana-hambana ku tisa swilaveko swo veka tihlo loku hlanganeke. Eka mhaka leyi, i swa nkoka leswaku tindlela ta ntirhisana ti tumbuluxiwa exikarhi ka valawuri.

Malawulele ya xiyenge xa tibangi

Manghenele yo hambana hambana lawa ya amukeriweke eku ololoxeni swiphiqo swa n'okiso etibangini ya tumbuluxe ku pfumaleka ka ku tshembha mayelana na milawu leyi tirhisiwaka eku lawuleni xiyenge xa tibangi. Leswi nakambe swi tshikelela mhaka ya leswaku ntirho lowu wu fanele wu endliwa hi ndlela leyi nga rivaleni na vubindzu swinene. Swikongomelo swa vulawuri bya tibangi i ku vona leswaku ku va na ntshamiseko, matirhelo lamanene na nsirhelelo wa vaveki va timali etibangi. Ntshamiseko wa timali wu na nkoka eku tirheni ka ikhonomi na ku fikelela ntshamiseko wa minxavo.

Ku tsarisiwa ka tibangi i goza ro sungula ku fikelela ntshamiseko etibangi. Ntshamiseko wu nga hlanganyetiwa hi ku sivela vaendli va swikombelo lava nga onhaka leswaku va nga ngeni eka xiyenge xa tibangi. Loko ku ta bohiwa leswaku i mani a nga nyikiwaka langisese ya vubangi, ku fanele ku kambisisiwa swinene mapulanele ya bindzu rero, mayimele ya minkavelo, vukona bya timali eka bindzu rero, vafambisi na valawurinkulu, mafambisele na swiyimo swa matshamele ya timali leti languteriweke.

Loko bangi yi kala yi simekiwa, yi fanele yi vekiwa tihlo hi masiku ku vona leswaku yi tshama yi ri kahle. E ku vekeni tihlo, ku katsiwa ku kamberiwa ka bangi loko ku langutiwa nkoka na vunyingi. Eka vunyingi, ku langutiwa vuhleri ni vukamberi bya mahungu ya khombo leri nga va ka kona ra timali ku suka eka tibangi leswi endliwaka hi nhweti ku vona leswaku swi le ka gondzo lerinene ni ku vona leswaku

xiyimo xa timali xi le ka ndzhawu leyi amukelekaka. Eka vukamberi bya nkoka ku langutisiwa leswaku xana khombo leri nga vaka kona ri le ku lawuriweni kahle xana?

Vukamberi lebyi byi endliwa hi ku landzelela milawu leyi nga kona ya mafambisele. Hambi leswi ku nga na magoza hi valawuri eku tiseni xiyimo lexinene etibangi, leswi a swi nyiki ku tshembha hi ta vuhlayiseki na ntshamiseko wa bangi ha yin'we. Loko bangi yo tshika yi va na ku tikeriwa, magoza yo hlawuleka yo lulamisa ya tekiwa. Manghenelo ya ntolovelolo lawa ya landzeleriwa eku pfuneni bangi leyi nga khombyeni i ku teka bangi yaleyo yi ri eka xiyenge xa nkarhinyana xa n'okiso ntsena. Bangi leyi tsandzekaka ku hakela swikweleti swa yona kumbe leyi yi nga na khombo ra n'okiso yi fanele yi huma eka tirhele ra tibangi hi ndlela leyinene laha ku faneleke ku va na ku lahlekeriwa kuntsongo eka vaveki va timali ni ku onha kuntsongo eka ku tshembha ka vanhu ehenhleri ka tibangi hinkwato.

Magoza yo hlawuleka ya tekiwaka eka mhangu ya ku va bangi yi ri ka n'okiso wa nkarhinyana. Tani hi leswi swi hambanaka, magoza lawa ya ta hambana hi ku ya hi swiyimo. Tindlela tin'wana to ololoxa, i ku ngenisa mali hi van'waminkavelo na ku simeka magoza lawa ya nga ta endla leswaku yi koka ni ku hlayisa vaveki va timali hi xitalo. Ku engetela kwalano, bangi ya leyo yi nga pfumeleriwa ku va na n'okiso hi ku xavisa nhundzu ni ku tirhisa mali leyi vekiweke eka Bangi ya Reserve leswaku yi kota ku sivela ku huma ka mali.

Loko magoza lawa ya nga pfuni swiphiqo swa n'okiso ebangini leyi nga khombyeni, Bangi ya Reserve tani hi mulombi wo hetelela, yi nga komberiwa mpfuneto wa mali eka swiyimo swin'wana. Mpfuneto lowu wu nyikiwa ntsena loko ku ri na swo khomisa leswi

swi pfumeleriweke kumbe ku yimeleriwa hi mfumu hikuva Bangi ya Reserve a yi pfumeleriwi hi ku ya hi nawu ku endla vulombisi lebyi nga riki na vuhlayiseki.

Swiviko swimbirhi mayelana na maendlele na mintolovelolo yo ololoxa swiphiso swa n'okiso hi Bangi swi tivisiwe lembe leri nga hundza. Xin'wana xi ve ku tsandzeka ka Regal Treasury Private Bank Limited kasi lexin'wana xi va xa mpfuneto wa mali eka Bankorp na Absa emahelweni ya malembe ya va 1980 na ku sungula ka malambe ya va 1990. Davis Panel eka xiviko lexo hetelela yi kume leswaku mpfuneto lowu wu papalate hasahasa leyi a yi ta va kona eka tirhele. Swirho swa phanele swi tlhele swi boha leswaku tindlela to tirhana na tibangi leti nga khombyeni ti kambisisiwe kahle lero sweswi ti fambelana na magoza ya ntolovelolo lama tirhisiwaka hi matiko ya misava.

Bangi yi lemuka swinene nkoka wo pfulela mabindzu lamantsongo na ya le xikarhi tindlela to fikelela mintirho ya tibangi na ku pfuniwa hi timali. Ku fikelela mhaka leyi, ndlela ya kona i ku hlohlotela tibangi leti tsarisiweke ku nyika mpfuneto wo tano ni ku nchucha tindlela tin'wana ta timali leti amukeriwaka ti nga ri ta tibangi ku fana na switokofela, minhlango ya lombisa timali na minhlango ya mpfuneto wa timali wa le makaya eka swilaveko swa Nawu wa Tibangi loko ntsena minhlango leyi yi landzelela swipimelo swo karhi. Se ku sunguriwile na ku hundzuluxa Milawu ya Mutual Banks hi ku pfumelela swiyenge swo hambana-hambana swa tibangi. Leswi swi ta simeka endlele ra vulawuri lerinene ni ku pfulela tindlela to kuma mali. Bangi na kambe yi seketela magoza hinkwawo lawa ya kongomisiweke e ku kumeni ku ringa-ringana exikarhi ko hlanganyeta mpfuneto wa tibangi eka vaaki ni ku sirhelela ntshamiseko wa xiyimo xa tibangi.

Vulawuri bya le ndzeni ka Bangi

Hi ku languta nkoka wa nhlayiso wa ntshamiseko wa timali, ndzawulo ya ntshamiseko wa timali yi simekiwile hi Bangi ya Reserve. Mintirho ya ndzawulo leyintshwa i ku kambela, ku lavisisa, ku hlela tindlela leti xungetaka ku tsanisa tirhele ra timali ni ku nyika swibumabumelo ni ku hlohlotela ku hundzuka loku nga ta seketela ntshamiseko na tirhele lerinene ra timali.

Ku hundzuluxa kun'wana ka vulawuri eBangini swi kasa ku simekiwa ka tirhele leri vuriwaka Over-the-Counter Transfer Facility leri nga ta pfuna ku bindzula eka minkavelo ya Bangi hi mhaka ya xiboho xa van'waminkavelo xo herisa ku xaxametiwa ka minkavelo ya Bangi eka JSE Securities Exchange South Africa ku suka hi siku ra vumbirhi ra Dzivamisoko 2002, ku hlukukisiwa ka xiyenge xa Bangi ku vona leswaku ku va na tipulani leti yaka emahlweni to vona leswaku Bangi yi nga ya emahlweni ni ku tirha ni ku fikelela swikongomelo swa yona hambu loko ko va na swin'wana swo kavanyeta kumbe khombo; magoza yo hlayanyana etlhelweni ra mahungu na vuhlanganisi lawa ya nga ta hunguta matirhisele ya mali na ku antswisa matirhele; ku simekiwa ka tindlela letintshwa to lawula mali ya khexe ya Bangi (Project Imali) na ku hlukukisiwa ka timali letintshwa ta maphepha (Project Bataki).

Ku tlhele ku va na nhluvuko swinene eku hunguteni mali ya tihakelo loko ku fikeleriwa mintwanano eka mahakelele. Endzhaku ka ku burisana na tibangi, se ku na tihakelo ta siku rero. Ku tlhela ku va na magoza lawa ya tsakisaka yo hlanganisa ikhonomi ya xifundzha leswi fikeleriweke hi Committee of Central Bank Governors of South African Development Community. Bangi yi pfunete ngopfu eka ku tumbuluxiwa ka ku veka tihlo na ntirhisano wa ikhonomi eAfrika hi ku tirhisana na nhlangano wa tibangi ta le xikarhi ta Afrika.

Eku hlayiseni swikongomelo swo hundzuluxa xivumbeko xa vatirhi va Bangi ku komba ku hambana ka vaaki va tiko leri, ku fikeleriwe goza lerinene eka lembe ximali leri hundzeke loko nhlayo ya vatirhi va vantima yi hundze ya valungu laha a ri ri ro sungula hi mpfhuka Bangi leyi yi sungurile hi 1921. Leswi swi komba ku tiyimisela ka Bangi ku fikelela swikongomelo eku hundzuluxeni xivumbeko xa vatirhi va yona. Ku ta yiwa emahlweni ku tekiwa magoza man'wana ku fikelela leswi hikuya hi rixaka na rimbewu eka swivandla hinkwaswo swa le henhla. Hi lava leswaku vatirhi va Bangi va yimela vun'we na ku hambana ka vanhu va Afrika Dzonga.

Ku engeteriwa ka miako ya tihofisinkulu ta bangi leswi sunguleke hi 2001, swi famba hi ndlela leyinene na swona swi ta fika emakumu hi 2003. Loko muako wu hela wu ta enetisa swilaveko swa Bangi swa ndzhawu ya tihofisi na ku yima mimovha na tindzhawu ta tinhlengeletano. Vanhu lava va nga tirhiki ebangini va ta pfumeleriwa ku tirhisa tindzhawu ta tinhlengeletano, leswi swi ta pfuneta eka ku antswisa migingiriko eka doroba ra Pitori.

Ku nkhensa

Ku hundzuka loku hinkwako loku kongomisiweke eka matirhele ya kahle ya Bangi a swi ta va swi nga humelelanga handle ka mpfuneto wo huma eka vnhu vo hlayanyana na minhlangano. Ndzi lava ku khensa hinkwenu n'wina mi hoxeke xandla eku humeleleni ka Bangi ya Reserve eku lweni na mintlhontlho ya lembe leri nga hundza. Ndzi lava ku khensa hofisi ya presidente ngopfu-ngopfu mfumu na palamende eku seketeleni ntirho wa Bangi ya Reserve.

Ku engetela kwalano, ndzi lava ku khensa valawuri eka Huvo ya Bangi ya Reserve, ku katsa na swandla swa gavhunara eku tiyimiseleni na vutshembheki bya vona. Nkulukumba J H Cross, xandlankulu xa gavhunara u yile eku wiseni hikokwalaho ka ku ka anga tsakanga emirhini eku heteleleni ka nkarhi wa yena, Nkulukumba I J Moolman u yile eku wiseni na yena. Hinkwavo ka vona va hoxe xandla swinene entirhweni wa Bangi na Huvo, leswi hi tindunduzelaka ha vona. Xo hetelela, ndzi lava ku khensa vatirhi va Bangi ya Reserve hi matirhele ya vona ya xiyimo xa le henhla na vutshembheki lebyi ya ka emahlweni.